

Het woord schaats

Max Dohle

Scheveningen, schol, schar, kaats, schaats... 'Schaats' lijkt op het eerste gezicht een echt Nederlands woord, vooral door die 'sch' die buitenlanders nooit onder de knie krijgen. Maar de ts-uitgang verraadt een Franse oorsprong. Schaats is een leenwoord uit het Frans. Een van de vele duizenden Franse leenwoorden in onze taal.

Sjaats zouden de Duitsers zeggen en de Fransen? Skaas? De Fransen zouden er hun eigen woord 'échasse' er niet meer in herkennen. Dat is ook wel weer begrijpelijk want in Noord-Frankrijk - in Picardië om precies te zijn - heeft men dat échasse uitgesproken als eschaasse. Etymologen zijn het er over eens dat ons woord schaats stamt van het Franse échasse en via Picardië naar Nederland kwam. Echasse is een alledaags Frans woord dat stelt betekent. Stelt in de klassieke zin van speelgoed.

Nederlanders en Belgen reden in de dertiende eeuw op schaatsen. Maar een eigen zelfstandig naamwoord voor het materiaal is nergens opgetekend. De dichter en geschiedschrijver Van Maerlant spreekt wel over 'ijzeren schoenen' waarop je je heel snel mee kunt verplaatsten. Mogelijk bedoelt hij er schaatsen mee. Zeker weten we dat niet. Tot aan de 16^e eeuw kende het Nederlands mogelijk geen woord voor de schaats. Dat wil zeggen we kunnen dat woord niet in geschreven bronnen vinden. De bezigheid zelf noemde men gewoon 'rijden', 'varen' of 'gaan' (op het ijs).

Voor een echt Nederlandse bezigheid hebben we een woord geleend uit Noord-Frankrijk. In Vlaanderen en Wallonië heeft men dat Picardische

'eschaesse' natuurlijk als eerste overgenomen door de regionale nabijheid. De Walen gebruiken het woord 'schaesse' nu nog in de oorspronkelijke betekenis van 'stelt' of 'lange benen'. In Vlaanderen werd dat 'eschaesse' schaats, maar dan voor die stelt die je onder je voeten bindt om over het ijs te glijden: de schaats.

Weet u wat nu zo bijzonder aardig is aan dit tot nu toe vrij saaie verhaal? Dat er een pikant gedicht is over een onverzadigbare vrouw op het ijs die voortdurend wil 'spelen' (lees 'vrijen') met de man die ze op een 'ijseken' ontmoet: ze nodigt deze Hans uit mee te doen met ringsteken, priksleeën, schaatsen en ze belanden ten slotte samen in een wak. Zelfs dan heeft deze nymfomane vrouw er nog geen genoeg van, ze wil nog een keer spelen, maar Hans weet dan aan haar te ontsnappen. Hij kan zijn 'Sint Jan' niet meer op de been houden. Het verhaal volgt de lijn van vele scrabeuze verhalen waarin de hoofdpersoon een onbekende vrouw ontmoet die onverzadigbaar is. Niks nieuws onder de zon.

Dit gedicht *mi lust eerst spelens* vinden we in de befaamde bloemlezing van Vlaamse rederijkersgedichten gedrukt in 1525 door Jan van Doesborch in Antwerpen. Het bijzondere is dat in dit gedicht het woord schaats wordt uitgesproken door een Picardische vrouw uit Douai, zo vertelt Hans. Zijn we daarmee getuige van het moment waarop het woord schaats voor het eerst wordt overgedragen aan de Nederlandse taal? De Picardische zegt in het gedicht tegen Hans: 'Al sweetic, vrees niet een schaatse': ook al zweet ik, ik wil nog best op de schaats.

In 1525 is het woord schaats dus in Antwerpen aangekomen. In die stad werd veel geschaatst. Bij de Sint Jorispoort en op de Schelde bijvoorbeeld. Het is ook de tijd van de reformatie. De wereld staat op zijn kop en Anna Bijns verzucht 'zo dunkt mij dat de wereld op schaatsen gaat', nu bekend als de staande uitdrukking de wereld gaat op schaatsen. Ongetwijfeld verwijst Anna Bijns naar de winter waarin ook alles op zijn kop staat: je kunt dan over het water lopen.

Wanneer komt het woord schaats in Nederland aan? Boven de grote rivieren wel te verstaan. De oudste bron is een Haarlems liedboek uit 1600.

Op ander plaetsen,

*Int tijt van ijs,
rijt men op schaatsen,
om eer en prijs.*

Het is al een ouder liedje, het Haarlems liedboek probeert namelijk deze liedjes aan de vergetelheid te ontrukken. Maar hoe oud het woord dan al is verraadt het lied niet.

Van zelfstandig naamwoord naar werkwoord

Het woord schaats is dan alleen nog als zelfstandig naamwoord bekend. De bezigheid zelf is moeiteloos ingepast onze in grammatica als schaatsenrijden. Het werkwoord schaatsen is pas van veel recenter datum. Pas in de tweede helft van de vorige eeuw gaat men schaatsenrijden inkorten tot schaatsen. Het meervoud van het zelfstandig naamwoord is werkwoord geworden: schaatsen.

Export

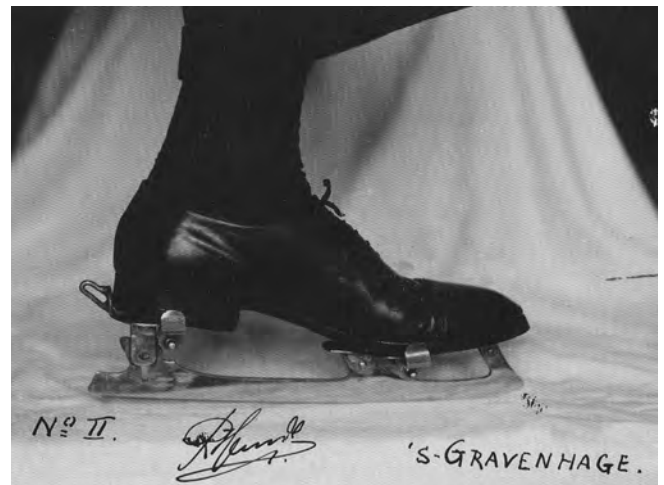
Wij hebben het woord geïmporteerd, maar vervolgens met vlijt en overgave geëxporteerd. De Zeeuwen nemen het woord schaats mee naar het Fendistrict In Engeland. De Zeeuw Cornelis Vermuyden werkt daar aan de drooglegging en betere waterafvoer in de moerasdelta van de Fens. Het gebed moet landbouwgrond worden en de Britse koning heeft een Nederlandse ingenieur gevraagd de leiding te nemen. In zijn kielzog zijn ook Zeeuwse arbeiders meegekomen die tijdens het vorstverlet uiteraard hun schaatsen onderbinden. Hoewel de Nederlanders niet zo heel erg geliefd zijn in de Fens wordt het schaatsen wel met open armen ontvangen. In 1661 noteert Samuel Pypes (spreek uit Pieps) in zijn fameuze dagboek dat hij voor het eerst mensen op schaatsen ziet in het park in Londen.

And then over to the Parke, where I first in my life -
it being a great frost - did see people sliding with
their skeates, which is a very pretty art.

Skeates. Schaats werd Skeates in Engeland. Omdat het woord op een meervoud leek, hebben de Britten er 'skate' van gemaakt, net zoals wij in Nederland van de vogel 'raven' een raaf hebben gemaakt omdat raven meervoud leek van raaf. Overigens werd de naam schaats ook geëxporteerd naar onder andere Noorwegen. Daar werd het skøyter en de klapschaats heet er naar het Nederlands klappskøyter .

Klapschaats

In 1984 ontwikkelt Van Ingen Schenau de klapschaats en in 1998 ging elke zichzelf respecterende

schaatser over op de klapschaats. In de VS gebruikt men voor deze schaats de naam 'clap sklate' en niet zoals velen denken 'klap skate' dat is een gecensureerde versie omdat the clap de ziekte is die Vrouwen uit Douai verspreiden: druiper. Het Engelstalige Clap skate is dus een echte vertaling van klapschaats – to clap is klappen - en dus niet echt een leenwoord te noemen. Dat is wel zo in Japan, daar is 氷上競技 kurappusukaatsu wel een echt leenwoord. Ook in Scandinavië gebruikt men leenwoorden voor de klapper: klappskøjte (Noors), klappskøjte (Deens), klappskridsko (Zweeds). Duitstaligen gebruiken Klappschlittschuh, wat ook geen echt leenwoord is. De Duitsers kennen zoals we zien wel een echt Duits woord voor schaats: schlittschu, sleschoen. Dat is ook het geval in Vlaanderen waar men spreekt of sprak over scheuvel en schaverdijn. In beide woorden herkennen we nog met moeite het woord schuiven. Schaverdijn is nog tot diep in de vorige eeuw in België gebruikt. Het is ook een heel mooi woord en je vraagt je af waarom het woord schaats een veel groter spreidingsgebied kende dan schaverdijn.

Daerna zach ic huuthanghen eenen prijs,
So wie met scaverdinen best stake opt hijs,
Met spren, met loeten ende met wannen
Die zou de twee zulveren scaverdinen beghanghen.
Doe wasser een clerck al huut Westfale
Die sact al ontween, groot ende smale;
Dese clerck begighc daer den prijs
Voer alle die heeren tSinte Quintins opt hijs.

Herschreven uit de 15^e eeuw door Jacob de Hont tussen 1521 en 1526, gebaseerd op de poëzie van de priester Anthonius Stalin, de pastoor van Axel 1430 – 1475. Herschreven dus in de 16^e eeuw en het origineel is verloren gegaan. Dat is jammer, want ik had natuurlijk graag geweten of de 15^e-eeuwse priester in zijn gedicht ook scaverdinen heeft gebruikt.